

Józanság és szemléletesség

Vonások Imre László portréjához

Mert Imre László nem kitárulkozó, vallomástevő alkat, régen ritkán jegyzetelte pályája emlékezetét. Utóbb is inkább kényszerek és kötelességek veszik rá a számadásra. Az egyre csak szaporodó búcsúzás alkalmai, tisztelt tanárai, becsült kollégái, szívbéli barátai elhunytá. A veszteség tudata és tudatosítása, átszöve fájdalommal, bánattal. De büszkeséggel is. Hogy akik körülvették, akik között és akik támogatásával tudósi pályája indult, azokra jóleső érzéssel gondolhat mindig, holtukban is feltekinthet rájuk.

(„színes, autonóm egyéniségek”) Ez a sokra becsülő, meg nem szűnően méltányoló magatartás – felerősítve az ifjúkora iránti nosztalgiával – mondatja vele legfrissebb tanulmánykötete, *Az irodalomtudomány távolatai* bevezetőjében, a négy évtized tanulságait összegző előszóban „meglehetősen inspirálónak” debreceni egyetemi éveit. A legerősebb ösztönző pedig, a magyar irodalomtörténeti intézet, életre szóló indításokkal hagyott nyomot: nemcsak azért, mert „roppant színes, autonóm egyéniségekből” állt, hanem mert a „vulgármarxizmusnak legcsekélyebb jelével” sem találkozhatott az őket hallgató. Sorra véve, Szuroimi Lajost, a magyar verstan „koronázatlan királyát” említi elsőként, filológiai szigorja és erkölcsi komolysága okán is. Aztán a páratlan európai műveltségű Bán Imrét, aki elérzékenyülő átéléssel idézte meg régi irodalmunk – a középkor, a reneszánsz és a barokk – nagy alakjait. Kovács Kálmán esetében a lényeglátó esszéista stílust emeli ki a „gondolkodtató koncipiálást”. Juhász Béláéban a népi irodalomról „makulátlan értékfogékonysággal” formált véleményt.

Három egyéniségről itt is és máshol is, főként a Görömbei András pályakezdését felelevenítő *Emlékek és magyarázatok* lapjain (*Hitel*, 2013/12) részletesebben szól: Szabolcsi Miklósról, Fülöp Lászlóról és Barta Jánosról. Szabolcsi Debrecenbe kerülésének, a XX. századi irodalom tanszékvezetői professzori kinevezésének egyik magyarázatát abban látja, hogy az MSZMP Központi Bizottsága kulturális osztálya általa, vele akarta „megerősíteni” a város szellemi életét, szorosabb figyelem alatt tartani a magyar intézetet éppúgy, mint a város folyóiratát, az

MÁRKUS BÉLA (1945) a Debreceni Egyetem nyugalmazott docense.

Alföldet. Közvetlenül tán az olyan „idealista, antimarxista” professzorok, mint Barta János és az olyan narodnyik szerkesztők, mint a lap élén állott (és onnan hamarosan menesztett) Mocsár Gábor munkáját. A feltehetően a Sorbonne-ra készülő professzor rövid debreceni időszakának emlékezetes kezdeménye volt a kritikusi szeminárium. Főleg a francia szellemi életről – egzisztencializmus, neoavantgárd, új baloldal, új regény, újhullám – szerezhettek tudomást, cserélhettek eszmét a részt vevő „ifjoncok”. Köztük a három évvel fölötte járó Fülöp László példája két okból is vonzhatta: egyrészt, mert harmad-negyed évesen a legszínvonalasabb folyóiratokban publikált, hamarosan „országos szaktekintély” lett, másrészt, mert egyszakos lehetett, „profi” irodalmárjelölt. Nem a búcsúzás mondatta vele (*Fülöp László, 1941–2013. Alföld, 2013/12*), hogy a 60-as években indultak közül ő volt „a legnagyobb, szinte csodagyerek-jelenségként elkönyvelt tehetség”. A „kivételesen értékes életmű”-nek kijáró jellemzést kérte számon már korábban, Bényei József vállalkozásán (Szélgjegyzetek a Debreceni Irodalmi Lexikonhoz. *Alföld, 2010/1*), azt feszegetve, vajon a rendszerváltoztatás után nem azért hallgatott-e el véglegesen egyetemi kollégája, az *Alföld*nél csaknem másfél évtizedig szerkesztőtársa, mert intellektuális és morális erőfeszítése „nem engedte meg, hogy egy vállrándítással egyik napról a másikra forradalmat mondjon 56-ra ‘tragikus események’ helyett”. „Talán Béládi Miklós járt volna így” – toldotta meg fejtegetését, felvillantva annak az irodalomtörténésznek az alakját, aki a „Kortársaink” sorozatot szerkesztette Juhász Bélával együtt, s aki a hetvenes évek végén az egyetemen is oktatott. A színes egyéniségek számát szaporítva, a Szabolcsi jóvoltából a régi magyar tanszékre visszakerült, lenyűgöző műveltségű, „kivételesen érdekes” Julow Viktorral együtt. Ők azonban Imre László pályájának alakulására nézve mellékalakok. A főszereplő: Barta János.

Hogy a 60-as évek „eretneknek számító”, az idealistának bélyegzett irodalomtudósok – Spranger, Staiger, Kayser, Welles – munkáira támaszkodó iskolaalapító professzor szakdolgozat-írójának milyen állomásokon kellett áthaladnia, míg „a legméltóbb Barta-tanítvánná” lett (ld. Görömbei András: Imre László két könyve. *Hitel, 2012/3.*), ez nagyjából nyomon követhető az *Emlékek és magyarázatok* lapjain és másutt. Mindenekelőtt a Barta János pályája és a szellemtörténet kapcsolatát elemző *A magyar szellemtörténet válaszútjai, feltételei és következményei* című kötetben (Pécs, 2011, Pannonia Könyvek). Úgy tisztelgés ez a könyv a Mester emléke előtt, hogy munkáinak tárgyilagos számbavételével együtt hatástörténeti áttekintés is. A szerzőnek a szellemtörténet ágait vizsgálgatván rá kellett jönnie, hogy – akarva, nem akarva – maga is a hatásuk alá került. Hogy a karakterológia, az értékelmélet vagy az élményesztétika sem idegen a számára. S főleg nem az, amit a magyarországi kezdetekre, Horváth János és Szekfű Gyula munkásságára tekintve világképi, szemléleti alapként jelöl meg: „konzervatív, nemzetcentrikus, mértéktartó” voltukat.

Irodalomtudósi munkásságának egésze is, de kritikusi, esszéírói tevékenysége is szinte kínálja az ezen az alapon való vizsgálódást. A másik alap pedig, amit *Az irodalomtudomány távolatai* előszavában a debreceni vagy Barta-iskola

máig jellemző érdekességeként tüntet fel: a tanítványok igazában a maguk útját járták, a különböző metodikák – a szemiotikától a beszédaktus elméleten át a dekonstrukcióig és tovább – „nem léteztek vezéregyéniségek körül toborzódó csoportok formájában”. Hogy ez utóbbi egyszerűbben fogalmazva mit takar, ezt gyakran felfedik főként a frissebb írásai.

(„megőrződik és hasznosul”) Mindjárt a magyar szellemtörténet útjait s Barta János pályáját felvázoló kötet összegző része, amely Imre László tudósi hitvallásaként is olvasható. Közvetetten és közvetlenül. Előbb, amikor mesterének az ő mesteréről – Barta Jánosnak Horváth Jánosról – szóló véleményét idézi: „a magyarságnak mint nemzetnek az a kibontakozási vonala és lehetősége, amelyet a múlt században Széchenyi, Arany, Kemény Zsigmond és parányibb méretekben Gyulai Pál hordoz, a nagy elvi igényű önelemzés és önismeret szintjén benne érte el betetőzését és szankcionálását, de egyúttal lezárását is. Ez volt a nagy revelálódás, amely után már csak az újrakezdés következhetett.” Utóbb, amikor a Barta-életmű sugallatain túl a saját tapasztalataira hagyatkozva int és óv, írván, a korábbi irodalomtudományi módszerek és látásmódok sorsa „nem feltétlenül a ’leváltás-kiszorítás’ lehet, hanem olyasfajta megújulás is”, amikor ezek „érdekessége és érvényessége megváltozott körülmények között is megőrződik és hasznosul”.

Leváltás és kiszorítás helyett megőrizni és hasznosítani: e program nyílt vállalása egyenlő volt a kihívással, amikor Imre László XX. századi tanulmányainak, kritikáinak első gyűjteménye, az *Irodalom és küldetés* megjelent (Miskolc, 2000, Felsőmagyarország Kiadó). Már a cím provokálta azokat a hang- és mérvadó írókat, ítéseket, akik itthon és túl a haza határain lépten-nyomon kifogást emeltek a „szolgáló”, a „sorsvállaló”, a „közösségi, erkölcsi küldetésű” irodalom ellen, fintorgásukkal a „szociális, morális, társadalmi és történelmi erőterétől” való távolságtartásra biztatva. A szerzőnek tudnia kellett: kesztyűt dob az orruk elé. Arra azonban aligha számított, hogy senki sem hajol le érte. Senki se veszi a bátorságot és a fáradságot, hogy vitassa a kötet előszavában pontokba szedetten megfogalmazott véleményét, érveit. Pedig hogy nemcsak a maga nevében beszél, az alcím is jelezte: *Egy nemzedék számvetése dogmákkal és ellendogmákkal*.

Abból indul ki, ami következő tanulmánykötetének, az alcímében – *Műfajok válaszutján a XX. század második felében* – kissé megtévesztő „*Felszabadult irodalom?*”-nak (Szombathely, 2007, Savaria University Press) is alapvetése, nevezetesen, hogy amennyire örvendetes fordulat volt – már a hatvanas évektől kezdődően – „az aránytalanságok és igazságtalanságok jóvátétele”, a „nem politizáló irodalom létjogáért” folytatott küzdelem, annyira kedvetlenül tapasztalja „a korábbival ellentétes egyoldalúság elterjedését”. A dogmák után az ellendogmák uralmát. Azét, például, amely szerint az irodalomban a „politikum, a közösségiség” eleve gyanús. Nem vitatja, hogy a náciizmus, illetve a sztálinizmus valóban figyelmeztetett és figyelmeztet a faji jellegű, illetve az osztályharcos közösségiség veszélyeire, ám ettől még – jelenti ki határozottan – a közélé-

tiség, a népben-nemzetben való gondolkodás teoretikusan nem igazolható hiba, nem fogadható el sarkigazságnak a „politikum, embernevelő elhivatottság, valamint művészi nagyság egymást kizáró volta”. A merev elutasítással szembezegezhetők a legnagyobbak példái is Dantétól Zrínyiig, Petőfitől Dosztojevskijig, akik erkölcsileg, társadalmilag, nemzetileg „elkötelezett” művekkel jutottak az esztétikai tökéletesség csúcsaira. A következő ellendogmát a „szerzőt feledjük el” tételében látja, illetve ennek következményeihez köti. A művek elemzésekor – túl a szerzői önértelmezésen – igen is szükség lehet a „történelmi érzék” működésére, a történetiség szempontja éppúgy fontos, mint az „általános és nemzeti hagyomány iránti vonzalom”, már csak annak tisztábban látásához is, hogy mi történt a nemzet, az ország egy-egy „sorsfordító” pillanatában.

Egybevág ezzel, amit előbb – 2007 decemberében – az akadémiai székfoglaló beszédében (Az irodalomtudomány lehetőségeinek és feladatainak kérdéséhez. *Hitel*, 2008/3), utóbb pedig egy tanácskozáson felkért előadóként fogalmazott meg (Az irodalomtudomány nemzeti jellegéről és feladatairól. *Bárka*, 2013/1) az irodalomtudomány sajátosságáról, a természettudományoktól való eredendő eltéréséről. A humán tudományok nélkül nincs gazdasági előrejutás, a nemzetgazdaság sikerességének okát nem politikai rendszerekben, hanem az erkölcs, a vallás, a közösségi szellem szférájában kell keresni – hivatkozik Fukuyama könyvére is (*A történelem vége és az utolsó ember*). Éppen ezért azok, akik morálizálásnak, tudománytalan retorikának vélik az etikai és közösségi szempontokat érvényesítő-követő irodalomértést, nem vetnek számot azzal, hogy a művészetek, így az irodalom is a személyiség egészére hatnak, érzelmi, etikai és nemzeti-közösségi személyiségjegyeket alakítanak, fejlesztenek ki. Az irodalomtudomány – vonja le a következtetést – ezért sem elégedhet meg „steril tudományos kombinációkkal”, ezért is tartozhat a feladatai közé nemcsak a személyiség egészére ható tényezők számon tartása, hanem a mozgásba, működésbe hozásuk is. Az akadémiai székfoglaló mintegy szemléltető példaként idézi, hogy az olyan „szűkös nemzetinek vélt témák”, mint a szomszédos országok magyar kultúrájának tanulmányozása modell gyanánt szolgálhat öt világrész kisebbségeinek kutatásához, a nyelvi, etnikai és vallási különbségek tanulmányozásához, végső soron az önazonosság megteremtéséhez. Az *Irodalom és küldetés* nemzedéki számvetése épp a kisebbségi sorba jutott magyar kultúra, valamint a népi irodalom jellegzetességének tudja, hogy az irodalomnak „valami magasrendű missziót” tulajdonít, szemben azokkal a kritikusokkal, irodalmárokkal, akik e felfogást a „szocreál” maradványai közé utalják. Az ő meggyőzésükre Imre László talán a kelleténél is több erőt és teret pazarol, igen határozottan arra az álláspontra helyezkedve, hogy az ún. marxista irodalomszemlélet, szerves tartozékával, a szocialista realizmussal együtt korántsem játszott olyan kizárólagos szerepet, következésképp korántsem okozott akkora kárt, mint amekkorát sokan tulajdonítanak neki.

(„áldozatvállalás, közösségiség”) Ám hogy – tegnapi terminusokra támaszkodva – a felépítménnyel (a szocialista művészettel) kapcsolatos véleményének hi-

telt szerezen, szükségét érzi az alappal (a szocializmussal) kezdeni. S ennek vizsgálatakor, látszólag tekintélyelvűen, segítségül hívni azt az „írói és etikai lángelmét”, akinek egész munkássága folyamatos reflektálás a szocializmus eszmerendszerére, társadalmi berendezkedésére, és akinek az életműve hódmezővásárhelyi középiskolás kora óta érdekelte-izgatta.

Egyik múltba nyúló s szinte felmentéssel felérő magyarázata szerint *Az acélt megedzik* vagy a partizánregények forradalmi aszketizmusa Petőfi *Az apostolának* fanatizmusára emlékeztet; a pozitív hősök kultusza a szentek legendáira. Az ember-átalakító, erkölcsnevelő program Tolsztoj utópikus jellegű pedagógiai törekvéseire. Makarencókról sem a kényszer nyomására írt megbecsüléssel Németh László – teszi hozzá, itt tágítva egyszerre kétfelé a szemlélődés körét. Egyfelől a mindkét tanulmánykötetében kitüntetett helyen szereplő, szinte monografikus igénnyel és terjedelemben elemzett alkotó, „a XX. század legmélyében intellektuális magyar írója”, másfelől a szocializmus társadalmi berendezkedése irányába.

Mintha arra a kérdésre keresné a választ, hogy vajon a *Galilei* vagy a Görgey-dráma, *Az áruló* szerzője „minden fenntartása ellenére” a Kádár-rendszert miért nem érezte „alábbvalónak a Horthy-rendszernél”. Vagy mintha egy súlyos dilemmából akarna kikeveredni: a XX. századi „szellemi élet polihisztor”, Kodály Zoltán mellett „nagy, nemzetapasztó génusza”, tudván a sztálinizmus borzalmairól, miért fűzhetett mégis várakozást a közeledő szocializmushoz. Akik ezt az *Égető Eszterből* „kiolvasták”, elmulasztották a regénynek a különböző erkölcsi rendszerekhez, így például a keresztény norma- és értékviszonyokhoz való kapcsolatát vizsgálni – mondja. A mű újraértelmezése pedig addig a megállapításig vezet el, hogy „az elképzelt és tervbe vett osztálytalan társadalom erkölcsi elvei (magántulajdon-ellenesség, az alul levők felségítésének szándéka, a közösség érdekében végzett hasznos munka követelménye, bizonyos puritán életelvek) a kereszténységgel rokon jegyeket is felmutattak”. Az *Életmű szilánkokban* bemutatásakor e körben mozogva a 30-as években született esszék, feljegyzések közül előbb azt idézi, amelyikben Németh László is összehasonlítja a szocializmust és a kereszténységet, utóbb pedig azt, ahol a marxizmussal kapcsolatos aggodalmának ad hangot. „A kereszténység új értékrendszerrel állít a meglevővel szemben: szellemit az anyagival, mennyeit a földivel, míg a szocializmus ellenfele értékrendszerét veszi át ellenkező előjellel...” – az egyik helyen ezt állítja, a másikon pedig ezt: „Elismerem, hogy szükség van az elosztás reformjára, s a közösséget inkább elfogadom kizsákmányolónak, mint a magánembert. De nem hiszem, hogy az elosztás meggyógyíthatja az élet mély baját. Az elosztás forradalma ideig-óráig megnyugtató az emberiség igazságérzetét, de ha nem lép tovább, még boldogtalanabbá teszi az egyént. Várom az új Marxot, aki megszövegezza a minőség forradalmát”. Mindeme fenntartások ellenére az író legutolsó regénye megjelenésének idejére, a 60-as évek elejére – a *Gondolatok az „Irgalom” értelmezéséhez* szerint – már olyan visszafordíthatatlan folyamatnak tartja a szocializmus meghonosodását, amelyet „feladatvállaló

buzgalommal” vesz tudomásul. Annál inkább, mivel a „hivatalosságtól eszmeileg viszonylag független” értelmiségi szeme előtt sem lebeghet más cél, mint hogy a megváltozott társadalmi és tulajdonviszonyokra „a szerzés, önzés, érvényesülési vágy helyett az áldozatvállalás, közösségiség, tiszta emberség, a másokért élés” új életszemlélete, értékhierarchiája épüljön.

Ha nem épült is, ha nem robbant is ki a minőség forradalma, ha a cél elérése illúzióknak bizonyult is – mindez már kívül esik annak a vizsgálatnak a körén, amelyik a szocreál térhódításának súlyát méri. Az 1991-es Debreceni Irodalmi Napokon elhangzott hozzászólás, a *Felszabadult-e a magyar irodalom?* azt még kissé bizonytalanul állítja, hogy az 1953-as olvadástól, enyhülési hullámtól egyre kisebb súlyuk lett volna a tiltásoknak, utasításoknak, amellettszintén határozottan kiáll, hogy miután 56-ot követően nem történt visszahátrálás a sztálinizmushoz, a hatvanas évek elejétől már mind hitelesebbé kezdett válni az irodalmi értékrend. Bizonyoságként szerepelteti a „Spenót”-ot, az 1964 és 66 között megjelent, Sötér István szerkesztette hatkötetes *A magyar irodalom történetét*, ahol nem Illés Béla vagy Zalka Máté, hanem Szabó Lőrinc, Illyés, Déry, Kassák volt a „fővonulat”, de azt is kiemeli – igaz, pontos hivatkozás híján –, hogy ez idő tájt Déry, Németh László és Illyés lett a középiskolai kötelező olvasmány. Ekkor már, mondja, méltányolni lehetett bizonyos avantgárd jelenségeket, szemlézni a szomszédos országok magyar irodalmát, lassan megjelenhettek nem marxista szellemű irodalomtudományi munkák is.

(„leegyszerűsített ítéletek”) Mindezek miatt is sorolja a „leegyszerűsített ítéletek” közé Kulcsár Szabó Ernő „igen rangos és fontos teljesítménye”, *A magyar irodalom története, 1945–1991* azon passzusát, amely túl az 50-es évek magyar irodalmán, a hatvanasokéban is elsősorban „a bolsevik diktatúra, a Magyarországra ráerőltetett szovjet típusú irodalompolitika determináló erőit” láttatja. Emlékeztetne arra, hogy a diktátumokon túl több más tényező is közrejátszott, például a „népi írói gondolkör kollektivista, reményét az alsó néposztályokba vető demokratizmusa”, de olyan hagyományok is, mint Rousseau, Petőfi, Tolsztoj, Ady baloldalisága. Máskor, majd az akadémiai székfoglalójában veszi védelmébe a *Spenót*ot, pontosabban a kor meghatározó irodalomtörténészeit, kijelentvén, Klaniczay, Szauder, Sötér, Szabolcsi munkáiban sokkal kevesebb volt „az önkényesség vagy a torzítás”, mint például a dekonstrukció „egy-egy vehemensebb képviselőjénél”. De nem osztja azt a véleményt sem, amelyik ismét a diktatúrára utalva az *Újhold* köre szerepének jelentőségét hangsúlyozza, az „alighanem” megszorításával jelentve ki, hogy egészen a hetvenes évekig egyedül ők tudták megóvni magukat „a folyamatosan mindent beindázó bizánci diskurzus befolyásától”.

Ha Imre László nem annyira megfontolt, józan érvelő, mint amilyennek egész munkássága során mutatkozik, akkor bizonyára fölemeli itt a hangját, és ha nem indulatosan, de legalább ironikusan kérdezi: vajon tényleg csak Nemes Nagy Ágnesék nem illeszkedtek be a keleti hatalmi diskurzus rendjébe. Ehelyett annak magyarázatába kezd, hogy a korszakos művészi teljesítményt nem ga-

rantálja a műveltség, az egyenletes színvonal, a hangnembeli tisztaság. Mint ahogy az „erkölcsi megközelíthetlenség” sem – toldja meg érveit, azt sejtetvén, hatása alá került az újholdasok morális kiválóságáról szóló legendának, amely a Rákosi-rendszerbeli üldöztetésük és elhallgattatásuk körül támadt, szemben a népi irodalom képviselőinek szerepvállalásával. Csakhogy a Kádár-rezsim kezdetén, a megtorlásoknak a Bach-korszaknál is sötétebb éveiben fordult a helyzet: a népiek között számon tartott költők hallgattak, önként vagy kényszerből, több újholdas viszont kötetet jelentetett meg, váratlanul sikeres lett. Az értekező mindezt nem érinti. Az irodalompolitikai megközelítés helyett inkább a poétikait és esztétikait választja azokban az esetekben is, amikor olyan műveket ajánl újbóli mérlegelésre, amelyeket Kulcsár Szabó alacsonyabb rendűnek minősít. Mégpedig a vonzalmi szerint, ami kollegiálisan veendő tudomásul: „szemlélete (mint mindannyiunké) nem mentes rokon- és ellenszenvektől”. Nyilván az Újhold-féle személytelen, tárgyias líra iránti vonzalmának engedve marasztalja el a vallomásos, metaforikus jellegű műveket, holott – figyelmeztet kritikusa – a vallomásosság „sem értékteremtő, sem értéklehetetlenítő jellemvonásnak nem tekinthető”. A monográfiában a *Vallomás és a „kollektív” személyesség* címszavát két okból is félrevezetőnek tartja. Egyrészt, mert akik itt tárgyaltnak – Illyés, Nagy László, Juhász Ferenc –, azoknak a költészetéből „hatalmas terénümok” tartoznak máshová. Másrészt, mert az „affirmatív művészi beállítódás” (ami lehet a kárhoztatott vátesztudat fedőneve) sem minősítő tényező; állítás vagy tagadás, értékbizonyosság vagy kétely az esztétikai gondolkodásban nem érték kategóriák – int Imre László. Ide tartozik a Nagy László-vers, a *Ki viszi át...* megítélésével kapcsolatos kifogása: nem egyértelmű, hogy túlretorizált-e, szereptudata túldimenzionált-e. Okkal óvatoskodik a tekintetben is, hogy vajon könnyű-e meghatározni a tematikai-megszólalásbeli „korszerűséget”, vagy hogy a nyelvi-poétikai magatartás elemzése alapján hozott ítéletek mennyire bizonyulnak időtállóknak.

(„egy régi-új beszédmód”) Ez a felvetés azonban már átvezet a fogalmi rendszerek, kategóriák, metodikák, végső soron a különböző irodalomtudományi irányzatok körébe. És vissza a hatvanas évekbe, *Az irodalomtudomány távlatai* előszavában is felidézett indulás idejébe. A *Négy évtized tanulságai* a két évig tartó oroszszakossággal hozza összefüggésbe, hogy Sklovskij prózaelméletével, Bahtyin munkásságával és Lotman *Anyegin*-elemzésével nagyjából azzal egy időben megismerkedhetett, amikor a new criticism előfutáraként számon tartott orosz formalizmust mint a XX. század legeredetibb elméleti iskoláját méltatták Nyugat-Európa-szerte. Pályája egyedítő-egyenítő jegyének ma is az orosz irodalomhoz kapcsolódó szemléleti meghatározottságot tartja – ám sokat elárul az egyes iskolákhoz, pontosabban a fogalmazásmódjukhoz való viszonyáról a zárójeles megjegyzése: „(mai terminusokon mulatva hadd mondjam így: ‘innovációs trend’). Azt sem rejti véka alá, hogy – főleg Sklovskij hatására – bizony, modern akart lenni ő is, mindenestül: gyakran érezte szükségét annak, hogy háttérbe szorítson politikai, társadalmi kérdéseket. *Az Irodalom és*

küldetés öniróniával metszi ki az életműnek azt a szeletét, amikor „bátornak és okosnak vélte magát”, mert „szövegek párbeszédét, valamely mű idézet, paródia és reminiscencia elemek révén előálló bonyolult szövegszerúségét állította a középpontba”. Arról is számot ad, hogy mi tántorította el e tárgyalásmódtól, meddig tartott a bátorsága, és okos létére mitől lett kedvetlen. A „leváltás-kiszorítás” elharapódzó gyakorlatától itt is, a „korábbival ellentétes egyoldalúság elterjedésétől”. Holott – emlékeztet – a 60-as, 70-es évek marxistának mondott irodalomtörténészei sem feledkeztek meg szövegről és formáról, az autonóm művészi világról. Túl ezen a debreceni intézet arra példa számára, hogy „uniformizáló csoport identitáshoz nem szoktatva is teremthető volt egykor ’iskola’”.

Az uniformizáló csoportok – klikkeket véletlenül se említene – jellemzésére hozza fel „némelyek” véleményét, amelyet inkább elfogadna, mintsem visszautasítana. Az *irodalomtudomány nemzeti jellegéről és feladatairól* szóló – már hivatkozott – tanulmányában fejti ki, hogy nem szabad mindig „kisebbségi érzéstől szenvedő féltékenységet tétélezni fel”, ha valakik a szaktudomány „bizonyos” irányzatait öncélúnak, „az irodalom irányában botfűlűnek, a lényegét körülményeskedő áltudományossággal helyettesítőnek, felesleges vagy félrevezető absztrakciókkal bűvészkedőnek vélik”. Horváth János példáját idézi, aki a legkorszerűbb tudományos felkészültség birtokában is úgy gondolta, súlyos ballépés külső filozófiai vagy elméleti rendszereket erőltetni rá a magyar irodalomra. Ugyancsak rá és Gyulai Pálra utalva jelenti ki, hogy „a közösségi, nemzeti, erkölcsi értékrendet messze kerülő absztrakt tudományosság is lehet színvonalatlan és inadekvát, sőt haszon és eredmény nélküli”. Ezen a ponton az érintettségét is bejelenthetné, hiszen ahogy ez a Szegedy-Maszák Mihály és Veres András szerkesztette *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig* című kötetéről szóló bírálatából kiderül (Rendszer, módszer és időtállóság – egykor és ma. In *Irodalom a történelemben – irodalomtörténet*. Szerk. Ács Margit. Bp., é. n., Magyar Művészeti Akadémia Alapítvány), az *Arany János balladáit* elemző könyvével kapcsolatban (Bp., 1988, Tankönyvkiadó) kifogásolták az értelmezések „erkölcsi, nemzeti, politikai allegorikusságának túltengését a szövegnek mint nyelvi produktumnak a rovására”. Az ő legfőbb kifogása pedig az, hogy az „irodalom története” lemondanak az egységes szempont szerinti korszakolásról, vagyis rendszer és módszer komolyan vevéséről. Az eljárás módját – tőle megszokhatóan – példával szemlélteti: remélhetőleg, mondja, ha egy új tudós nemzedék nem érezné problematikusnak a tudó működését, ettől még a tudományos rendszerezésekben a légzőszervek előtérben maradnának. Itt is és máshol is – ahol például a *Szondi két apródjának* a „meleg” motívum bevonásával történő újraértelmezésén mosolyog – az a szándék vezet, hogy a jelen és a jövő nemzedék „lássá és értse”: a „gyorsan elvirágzó tudományos divatok közvetlen és hódoló követésé”-vel mit nyerhet és mit veszíthet hosszú távon, mert hogy „a réven és a vámon egyaránt nyerni ritkán sikerül”.

Óvó szava ott a legerősebb – és, sajnos, halk visszhangot is alig keltő –, ahol napjaink irodalomértésének és -értelmezésének középponti kérdéséhez, a poszt-

modern paradigmához szól hozzá. A posztmodern: egy régi-új beszédmód (*Alföld*, 2003/2) szemérmesen említi, hogy évtizedekkel ezelőtt történt már kísérlet a magyar műfaj történettel való összefüggésbe hozásra, mégpedig *A magyar verses regény* című kötetében (Bp., 1990, Akadémiai Kiadó). Azt azonban szintén szemérmesen elhallgatja, hogy sem ez a kísérlete, sem a következő (amiről itt ő maga is megfélemedezni látszik), a *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban* (Debrecen, 1996, Kossuth Egyetemi Kiadó) nem vált hivatkozási alappá a posztmodern alapvető jellemzőiről folytatott disputákban.

A verses regényről szóló monográfiájához, akárcsak a műfaj történetihez, elsősorban az orosz formalistáktól kapott ösztönzéseket. Sklovszkijtól, aki a *Sterne-regény*, a *Tristram Shandy* újságát – többek között – az okozatiság elvének elvetésében, a szubjektív kitérőkben, az irodalmi utalásaiban látta. Lotmantól, aki az *Anyegin* újságát – többek között – a töredékességben, a befejezés hiányában, az önreflexiós részletek szerepében. Arany János *Bolond Istókját*, Arany László *A délibábok hőseit* vagy Vajda János *Találkozásokját* elemezve s az *Anyegin*nel, valamint Byron *Don Juan*jával összevetve aztán lajstromozhatta a verses regények közös jegyeit. Előbbiekén túl a parodikus kifordításokat, metanyelvi játékokat – mindezek alapján a többszintű szöveg produkálását, végső soron a valóság-illúzió felfüggesztését.

Kutatásai során fedezte fel – maga is meglepődhetett rajta –, hogy a romantikus regény, a Dumas-t, Sue-t követő típus magyar változatai a verses regényekhez hasonló jegyeket hordoznak. *A Műfajok létformája...* terjedelmes fejezetben elemzi és szemlélteti a Kuthy Lajos- és Nagy Ignác-féle posztromantikus regény újdonságait, az uralkodó beszédmódtól való eltérést, a valóságillúzióval szemben alkalmazott technikákat, az „irodalmiasság” jeleit, az allúzió, a paródia példáit. *A Magyar titkok* esetében (Nagy Ignác) a „közvetlenkedő közbevetéseket”, a verbális virtuózkodást vagy az első személyű elbeszélőről szólva azt, hogy a saját megjegyzései, reflexiói jobban izgatják, mint a történet arányos felépítése. *A Hazai rejtelmekben* (Kuthy Lajos) a komikus eposz bizonyos elemeit, az áleufémizmust, a nyelvi kevertséget, a tréfás körülírást. Posztromanticizmus – posztmodernizmus – áll címként az egyik alfejezet élén, mielőtt kifejtene, hogy az új magyar paradigma ebben a regénytípusban ráismerhet XIX. századi hagyományai egyikére. Alapvető a nyelv irodalmi viselkedésmódjának megváltozása – állítja, amit viszont zárójelben hozzátesz „(Akár felfigyeltek erre a kortársak, akár nem)” –, az érvényesíthető ma is. Talán ekképpen: akár tudomásul veszik a kortársak, akár nem, azok az ismérvek, amelyeket a legtöbb elméletíró (Ihab Hasszantól Zimáig) a posztmodern meghatározó jellemzői közé sorol (antiforma, irónia, töredékesség, idézetmontázs, szójátékok), föllelhetők már a posztromantikus és a verses regényekben is. „Az önmagára utaló nyelvi univerzum megteremtésének kísérletei” tehát messze visszanyúlnak az időben. Igazolással és szemléltetéssel okfejtését – mint általában – egy poénnal zárja: a *Sterne-regény* Kilencedik könyvének Pliniustól vett mottójával: *Non enim excursus hic ejus, sed opus ipsum est.* Magyarul: Ez nem kitérés, ez maga a mű.

(„ilyen-olyan okból vállalt feladatok”) A posztmodernről – úgy is, mint beszéd-módról, de úgy is, mint doktrínáról – szóló írásai akkor sem jelentenek kitérőt a pályáján, ha hosszú ideig így jelölte meg főbb kutatási területeit: a XIX. századi magyar és orosz irodalom. Akkor pedig főleg nem, ha munkásságának – általa is – másod- vagy harmadlagosnak tartott, mi több, elhanyagolt területére tévedünk: a kritika- és az esszéírásra. Nemigen találni magyarázatot arra, hogy e műfajokba sorolható írásait miért hagyja a folyóiratok, napilapok, periodikák hasábjain pihenni, holott több kötetre telne belőlük.

A teljesség igénye nélkül sorakoztatva őket: a nemzetiségi magyar irodalom köréből is gazdag válogatás készülhetne, hiszen főként az erdélyi szemle gazdag, noha recenzált csehszlovákiai és jugoszláviai magyar szerzőket is (Batta György, Torok Csaba, Gion Nándor). A nemzedéki, illetve a műfaji tagolást illetően feltűnik, hogy noha elsősorban a saját korosztálya alkotóira figyel (Magyar Lajos, Molnár H. Lajos, Molnos Lajos, Éltető József, Kocsis István, Lászlóffy Csaba), kíváncsi a korábbi generáció jeleire is (Sütő Andrásnak nemcsak *Az anyám könnyű álmat ígért* című „remekművét” szemlézi, hanem a *Rigó és apostolt* is, Huszár Sándortól az emlékezőket, Bálint Tibortól a novellákat). Az irodalomtörténeti és -elméleti munkák különösen érdeklők: értékeli Molnár Szabolcs *Berde Máriáról*, Sóni Pálnak pedig a romániai magyar irodalomról írott monográfiáját, Csehi Gyula *Modern Kalliópé* című, a regény és a valóság összefüggéseit vizsgáló világirodalmi áttekintését, szemrevételezi, kik ülnek Huszár Sándor beszélgetései alkalmával *Az író asztalánál*.

A hazai mustra többféle: nemzedéki, lokális és monografikus jellegű. Az utóbbi, egy életpálya állomásainak számbavétele Jókai Annához kötődik. Akinek alig akad olyan kötete, a *Napoktól* kezdve (a róla szóló elemzést bevette a „*Felszabadult*” irodalom?-ba) a legfrissebbig, az *Éhes életig* (ezt mókás címmel – A szöveg mint útnak indított kislány – elemezte az *Alföld* 2012. novemberi számában), amelynek szociológiai és pszichológiai élménykörét ne rajzolta volna bele a szövegalkotás belső érzékenységével, érzéklni tudásával kitűnő pálya ívébe. A korosztályi szempont itt sem kizárólagos, hiszen Dér Endre, Szeberényi Lehel, Gergely Ágnes, Somogyi Tóth Sándor vagy *A városalapító* Konrád Györgye s a *Buddha szomorú* Lázár Ervinje más nemzedék, nem szólva a *Kedves bópeert* író Déryről és a visszaemlékezéseit közlő Hidas Antalról, ám a vele nagyjából egyidősekre, főként a legjelentősebbekre külön is figyel. Bari Károly, Nagy András, Munkácsi Miklós köteteit szemlézi, Balázs Józsefét és Marosi Gyuláét, Krasznahorkai Lászlóét; Lengyel Péternek és Dobai Péternek pedig két-két könyvét. A monografikus igény itt is megmutatkozik: a nála nem sokkal ifjabb Esterházy Péter életművének hűségese követője s interpretálója, ahogy ezt a „*Felszabadult*” irodalom? V. ciklusa is tanúsítja.

Teljesen hiányoznak viszont a könyveiből azok az írásai, amelyek alapján akár a lokálpatrióta kitüntető címét is elnyerhetné, különösen ha figyelembe vesszük a *Debreceni Irodalmi Lexikon*hoz fűzött – már hivatkozott – széljegyzetei közül azt, amelyik nem panaszolja, csak rögzíti, hogy a XX. század utolsó har-

madában mintha megcsappant volna a helyi irodalomtörténészek, kritikusok érdeklődése a „lokális témák iránt”. Hozzáfűzi ugyan, hogy már Bán Imrében és Barta Jánosban sem csapott magasba „a lokálpatrióta szenvedély” lángja, ez azonban kevés volna a maga mentségére. Már ha egyáltalán rászorulna erre, hiszen amit „önkritikusan” mond arról, hogy a nemzedéke tagjai közül kevesen mutattak kedvet a helyi értékek feltárásához, az épp órá áll a legkevésbé. Hiszen jelentős az e témakörbe illeszthető kritikái száma, már ha a választás szempontja a könyvek szerzőinek lak-, illetve, nagy nyomtatékkal, a munkahelye: az egyetem. S oszthatjuk az alkotókat két csoportra: (helyi) klasszikusokra és kollégákra.

Az elsőbe, a kisebbbe Oláh Gábor illik, az életművének problémáit tárgyaló monográfusával, Tóth Endrével együtt, akinek a *Gyerekkorom krónikája* is ott van a bemutatott könyvek listáján, Mata János költeményeinek válogatásával együtt. Nem hiányzik aztán a két emblemikus „debreceni” író, Mocsár Gábor és Szabó Magda sem. Az előbbi történelmi regényeivel, a *Gyémántperrel*, valamint *A város és a fejedelemmel*. Az utóbbi az önéletrajzi ihletésű *Ókúttal*, melynek értékelésekor a kritikust még nem izgatták azok a „kényes kérdések”, amelyek az életmű egészének mérlegre tevésekor – a *Széljegyzetek a Debreceni Irodalmi Lexikonhoz* szerint. „Hogy igazi nagyság volt, vagy egy színvonalas bestseller író, a jövő dönti el” – hagyja eldöntetlenül a kérdést, miután a mérleg egyik serpenyőjébe a „leányregényes sztereotípiák, hatásvadász beállítások” kerültek, a másikba pedig „az unásig ismételt képletekbe” lehelt élet és a Debrecenhez fűző „ezer szál”. A helyi értékeket nézve feltűnhet, hogy nincs olyan költő, próza- és drámaíró – kivétel Gábor Zoltán –, akinek legalább egy műve megszólalásra serkentené.

Másképp áll a helyzet a másik csoportnál. Itt egyenesen hangsúlyozandó az eltökéltség, ahogy figyelemmel kíséri kollégái köteteinek megjelenését, az idősebbek esetében inkább tisztelgő, a fiatalabbakéban inkább biztató-támogató szándékkal. A névsor Taxner-Tóth Ernőtől S. Varga Pálon át Debreczeni Attiláig és az emlékező Tamás Attiláig (*Határhelyzetben*) terjed, Fülöp Lászlónak nemcsak a *Kafka Margit*-monográfiáját, hanem a *Schöpflin Aladár pályaképéről* írottat is méltatja, Görömbei Andrásnak még több könyvét (*Sinka István; „Ki viszi át...?”; Nagy László költészete*). Bertha Zoltán *Bálint Tiborról*, Szirák Péter *Grendel Lajosról* szóló pályáösszegzésére is figyel, s ő írja Borbély Szilárd drámakötetéről (*Szemünk előtt vonulnak el*) a legmélyebb elemzések egyikét (Szemünk előtt és múltunk mélyén. *Hitel*, 2012/7). Végül pedig amit a legifjabb kolléga, Fodor Péter kötete, a *Térfélcseré* kapcsán megjegyez, az visszakapcsol a posztmodernhez, pontosabban ennek fél- vagy egyoldalú felfogásához, mintegy annak példájául, hogy tud szigorú lenni, még ha volt tanítványa áll is a másik térfélen. Fodor – figyelmeztet – és nem egy nemzedéktársa nem maradhat meg ott, ahol a „20-30 évvel ezelőtti nagy elméleti fordulat stációi máig láthatók”, ami ugyanis annak idején újdonság volt, az „módosításra, esetleg a hagyomány felőli kiegészítésre szorul, mert egyetlen új paradigma sem örökéletű”.

A fentebb – hiányosan – felsorolt írások feledésben hagyására az mentségnek is gyengécske volna, amit a „*Felszabadult*” irodalom? előszava hoz fel, hogy

ugyanis nincs szerves összefüggés közöttük, mivel esetleges megbízások nyomán íródtak, ilyen-olyan okból vállalt feladatok teljesítői. Legyenek bár alkalom szülte dolgozatok, összességükben mégis fontos szerepet töltenek, tölthetnének be. Mindenekelőtt a XX. század második fele magyar irodalomtörténete értékrendjének korrekcióját, árnyalását.

(„szembenézni a magyarság mulasztásaival”) A legaprólékosabban Kulcsár Szabó Ernő hivatkozott irodalomtörténetéről szólva adja elő az ajánlásait, észrevételeit – mint minden esetben, józanul, megfontolásra érdemesen. Máskor is felveti, most sem restelli szóvá tenni Márai Sándor „ily nagy íróként való láttatását”; mesterkéltszerepjátékai, avítt pszichologizálása szerintéppúgy nem indokolják ezt, mint a „klasszikus polgári habitus értékválságával, a polgári létforma bomlásával” való szembesülése. Furcsállja viszont, hogy a „nyelvi magatartásként értett elbeszélés dilemmáinál” Szentkuthy Miklós nem kerül szóba, a líra esetében viszont az a Petri György nagyon is, méltató szavak kíséretében, akinek a hagyományos költői attitűdje, politikai direktbeszéde másoknál elmarasztaltatik. Ugyanitt kétségesnek tartja – a megemelt Cseres Tiborral és Konrád Györggyel szemben – Sánta Ferenc és Galgóczi Erzsébet háttérbe állítását pusztán eszközeik „időszerűtlensége” miatt, különösen a *Húsz óra* több okot adna a gondolati értékei és újszerűsége méltánylására, ráadásul a regényből ki lehetne mutatni „a dolgok közölhetősége iránti kételyt” is. Sarkadi Imre elmarasztalásával sem ért egyet: alkothat valaki jelentőset „az irodalmi nyelv visszamaradottsága” ellenére is, mondja.

Különböző helyeken szót emel Faludy György költői túlbecsülése ellen. A már említett Márai külföldi elismertségét ahhoz hasonlítja, mintha örvendeznének, hogy Kálmán Imre operettjeinek világsikere meghaladta Bartókét. Ugyancsak Márait Wass Alberttel is párba állítja, írván – az utóbbiról tévesen, mert az emigrációbeli elismertség sem igazolja –, hogy odakint ők lettek a magyar széppróza „óriásai”. Ahol emiatt méltatlankodik – az *Európai látóköri magyar* című, Németh László emlékét megidéző kötet recenziójában (Személyiség és életmű bonyodalmai) –, ott mintegy indokolja is, miért nyugtalanítják az értéktévesztések, és hogy mi állhat mögöttük. „Megvolt benne az az igazi műveltségből, igazi humánumból és igazi magyarságból szövődő kéznyújtási ösztön – jellemzi *A minőség forradalma* szerzőjét –, amely a XXI. század elejére sem vált általánossá. Nyilvánvalóan egyszerűbb és hálásabb, kevesebb szellemi és erkölcsi erőfeszítést igényel Nagy-Magyarország térképét emelgetni tüntetéseken, az 1920-as években Magyarországról Erdélybe exportált székely himnuszt énekelni, s mindenben a szomszéd népcsoportokat hibáztatni, mint szembenézni a magyarság mulasztásaival, mint megtanulni e szomszédos népek nyelvét és kultúráját, s őszinte és korrekt viszony kimunkálásán dolgozni.”

E feddő és tanító beszéd világosan láttatja, mit ért Imre László a Horváth Jánossal és Barta Jánossal kapcsolatosan is megfogalmazott „konzervatív, nemzetcentrikus, mértéktartó” szemléleten, és milyennek képzei el a magyarság mint nemzet kibontakozási vonalát. Főleg a XX. század első felének irodal-

mát tárgyáló esszéi, tanulmányai szolgálhatnak szemléltetésül – azt tekintve is, hogy a szellemtörténészek szerint a természettudományos gondolkodásban az absztrakció, a történelemben viszont a szemléletesség dominál, de írásainak felépítésére, az ugyancsak a szellemtörténészeketől megszokott érték- és jelleg-szembebesítő voltokra, ellentétpárokat felállító eljárásukra nézve is.

Túlzásoktól tartózkodó tárgyilagosságára vall, hogy felhívja a figyelmet: maga sem hiszi, hogy akiket kiemel, azok a múlt század jelentős regényírói vagy a kor génuszai lettek volna (Makkai Sándor, Reményik Sándor), ám ettől még megpróbálhatja az irodalmi emlékezetbe visszahozni őket. Így aztán meglepőnek számíthat, hogy „az erdélyi költő”-ként aposztrofált Reményiktől azt az 1926-os keltezésű vallomást (*Gondolatok a költészetről*) citálja, amely szerint a „fájvirág” költőt riasztja „az elkoptatott, a folytonos, túlságos és lélektelen használattól elfakult” hazafias költészet, a századelő népnemzeti vagy romantikus epigonizmusa, ennek „harsogó magyarkodása”. Az egyéniség meghatározó vonásaként emeli ki a bárd-szereptől való szabadulás szándékát, ami a karakter kettősségéből, a legbensőbb énje s a vállalt szerep ellentétéből adódhat. Makkai Sándor *Ördögsekere* is magán viseli a kettősség nyomait: a műkedvelői színezetű vadromantika keveredik a „messze mutatóan magatartásteremtő közösségi etika” sugallataival, miközben jól érzékelhető az „önpusztító-bűnös magyarság és a megbékélő-építő magyarság szembeállítására” alapozott eszmei-erkölcsi mag. A tatárjárás korát és IV. Béla alakját felvillantó történelmi regények, a *Táltoskirály* és a *Sárga vihar* kapcsán nemcsak a témaválasztást dicséri, hanem az író szemléletét is. Azt, hogy olyan korban tett hitet „az önbíráló és megbékélő hazafiúi gondolkodás mellett, melyben a melldőngető magyarkodásé, a bosszút sürgető gyűlölködésé” volt a „hangosabb szó”.

Kár, hogy a Makkai-portré hézagos, nem is annyira a *Holttenger* mezőségi falurajza, mint inkább az István király sorsát követő *Magyarok csillaga* hiánya okán. Ez utóbbi ugyanis kínálná a lehetőséget a Kós Károly-regénnyel, *Az országépítővel* való összehasonlításra, például az Erdélyről rajzolt képek alapján. Kós alkotása a róla szóló esszé címe szerint mint *A nemzetegység balladája* értelmeződik, az egységgel szemben a kettősség pedig nem a mű szemléletének, hanem a művész helyzetének sajátosságaként merül fel. E helyzet pedig abból adódott, hogy az író-politikus hiába igyekezett „középső álláspontot” elfoglalni a romániai magyarság szocialista és konzervatív szárnya között, történelmi drámája, a *Budai Nagy Antal* miatt a jobboldalon felforgató, szocialista hírbe keveredett, a baloldal viszont úgy tekintett rá, mint nemzetegységet hirdető humanistára. A dráma csakúgy, mint a regény értelmezhető úgy is, mint szembeállítás a *Vallani és vállalni*-vita alap gondolatával, a történelmi témák háttérbe szorításával. Különös, hogy aki ezt a programot meghirdette, Berde Mária – igaz, több mint egy évtizeddel később – maga is az ellenszegülők közé állt, megalotván hányattatott sorsú, befejezetlen regényét, a Nagyenyed reformkori életét „színre vivő”, 1943-as keltezésű *A hajnal embereit*. Az már nem lehet különös, hogy a szerző dicséretére ismert hangok szólnak – szembehelyezkedik „az

'országgyarapító', nagyhangúan magyarodó, időnként uszító magyarországi közhangulattal" –, és hogy itt is rálel a kettősségre, mégpedig némely lélektanilag érdekes dilemmák erkölcsi szempontból történő kifejtésére.

(„*Valamiféle erkölcsi forradalmár*”) Hogy XIX. századi kutató létére miért számíthat Imre László az egyik legjobb Németh László-szakértőnek, a legtüzete-
sebben talán Görömbei András vizsgálta a már idézett kritikájában, pedig akkor még csak az *Irodalom és küldetés* kilenc tanulmányával számolhatott, és nem vehette figyelembe sem a „*Felszabadult irodalom?* II. ciklusának négy esszéjét, sem pedig az azóta napvilágot látott dolgozatot (A VII. Gergely és az aszketikus etika megpróbáltatásai. *Hitel*, 2011/9). A jó barát az okot abban látta, hogy Imre László számára a gimnazista Németh Lászlóhoz hasonlóan a XIX. századi magyar irodalom és történelem „a közösségi gondolkodás, a történelmi eszmélkedés, az irodalmi ízlés viszonyítási rendszere, szerepek és feladatok tárháza”. S valóban: a kötetnyi írás gyakran nyúl analógiákhoz, példákhoz, egyetértésben azzal, amit kitüntetett hőse, példája a *Szekfű Gyulában* megfogalmazott. Eszerint „az esszé célja túl van anyagán, mindig valami általános érdekű és érvényű elvet akar győzelemre (vinni), amelynek a téma csak csatateré”. Amikor tehát „A feladatok ma megint itt tolonganak körülöttünk” című, a XIX. század-élményéről szóló eszme-futtatás Széchenyinek Wesselényi Miklóssal és Esterházy Mihállyal kötött „erényszövetségét” a „minőség forradalmával” felelteti meg, vagy amikor, karakterológiai magyarázattal az író egyrészt Széchenyi, másrészt Kemény Zsigmond iránti rajongásában a személyes sors és alkat hasonlóságát látja, akkor a téma csakugyan csatateré csupán. Ugyanígy a jakobinusokért, a forradalmi terrorért rajongó, osztályharcos indulatú Petőfi megidézésekor, aki annyira gyűlölte az arisztokratákat, hogy Széchenyiről is „csak durva lebecsüléssel tudott nyilatkozni”. A Petőfi-élményt tárgyaló dolgozat ezért is biztos lehet abban, hogy Németh László és nemzedéktársai számára – kivéve Illyéséket, a plebejus forradalmiság híveit – nem Petőfi, hanem Széchenyi igazságai nyújtottak segítséget. Nem mond ellent ennek az, hogy a *Kisebbségben* Petőfi-képe – meggyőző az értelmezés – végső soron a „jött-magyarok” mint asszimilánsok értékeit dokumentálja. A „gyökértelenek” és a „tősgyökeresek” különbsége: az előbbieket a magyar történelemhez fűződő viszonyukban maradhatnak alul, „teljesítményben, nemzeti reprezentációban” viszont akár felül is múlhatják az utóbbiakat. Az 1934-es datálású *A fiatal Eötvös* felvetette kérdés időszerűsége mellett lehetne még érvelni, újabb csatateret nyitva a *l'art pour l'art* elvét vallók és azok között, akik szerint az írónak bele kell vetnie magát kora társadalmi mozgalmaiba. Csupa olyan dilemma, amelynek végiggondolása az értelmező szerint segíthetett az írónak eltalálni „az elvont esztétikumtól a közösségi áldozatvállaláshoz”. Kialakítani – ezt már az *Életmű szilánkokban* posztumusz kötet szemléje hangsúlyozza egy 1930-as kritika nyomán – egy nemzetcentrikus etikát és egy erkölcscentrikus nemzeti ideológiát, ha már utópiának látszik, hogy „az emberi lét társadalmi úton megjavítható volna”. Mint a költő teremtette muszáj-Herkules, a történelem kényszeréből legyen hát az ember – ez pedig a *Homály-*

ból homályba méltatásából való – „valamiféle erkölcsi forradalmár”, aki számára a nemzeti elv követése „nem a kizárólagosság, hanem a közösségiség” irányában való elmozdulást, a közvetlen társadalmi feladatok megoldását vagy legalábbis ennek megkísérlését jelenti.

E forradalmár szerep betöltéséhez hozzátartozik Németh László esetében is az elutasítása minden, a szomszéd népeket lenéző, „agresszív 'hazaffyaskodás'”-nak (*Életmű szilánkokban*). Az áruló jelentésrétegeit fölfejtő *Az emberundortól a belátásig* kiegészítésével: a „hazafiaskodó nagyotmondás” helyett a szívós munka parancsának követése. Nyilvánvaló itt, ami rejtett: utalás a Kossuth–Széchenyi-vitára. S magától értetődő az is, a drámaíró kinek az oldalán áll. Amit e polémiához lazán, a Duna-konföderáció eszméjéhez viszont szorosabban kapcsolódva a *Németh László és a XXI. század* szerzője tanulságként megfogalmaz, az már aligha magától értetődő. Azt állítja ugyanis, és komor jövődőlését Szabó Dezső 1935-ös, Magyarország helye Európában, Kelet-Európa című cikkéből vett idézettel még meg is erősítheti, hogy a kossuthi elgondolás igen sok elemében elévült, és: „A trianoni szétdaraboltság, a szocialista internacionalizmus fenyegetése eltörpül a határok nélküli Európa veszélyéhez képest, amikor is egy új népvándorlás jóvátehetetlenül szétzilálhatja a magyarságot.” A *Még egyszer Szabó Dezsőről* egyébként némely szempontból ha nem is rokon lelkeknek, de rokon gondolkodónak mutatja kettejüket: Imre László meglepőnek nevezi, hogy Szabó szemlélete milyen közel áll a szocialista nézetekhez. Gúnyiratának a „felszínes és tartalmatlan Attila apánkodás, hadúrkodás”, a „torzonborz magyarkodás” ellen hozott ítéleteit (*Toborzó*, 1936) pedig bizonyosan osztotta Németh László is.

A forradalmárnak folytonos harcot kellett vívnia – önmagával is. Imre László tizenhárom tanulmánya, bár nem ütközetről ütközetre, de követi a csata menetét. A *Harc a jólét ellen* elemzése (*Egy vígjáték jelentésváltozásai*) például abba a következtetésbe torkollik, hogy az író belátta, aszketikus életreceptje még a családja számára is követhetetlen, nemhogy a nemzet kérne a lemondásból, a szűkösséggel járó erkölcsi-szellemi felsőbbrendűségből. A mű, összegez, „tragikomédia a jó gyöngeségéről”, az emberi gyarlóságokkal szemben vívott eredménytelen harcról. A VII. Gergely pápa „szent korlátoltságán” nem derülő, csak merengő író személyes bizonytalanságát, önbírálatát észrevételezve földereng az életének mint vállalkozásnak kockázatával szembenező ember alakja is. Az 1937-ben keletkezett dráma – hivatkozott – elemzése alkalmul szolgál Imre László számára az életmű egy-egy kérdésének újragondolására. Abból a meggyőződésből kiindulva, hogy mindegy, Trianon sokkja, s ennek hatására a nemzet feltámasztásának küldetése, netán a protestáns etika kötelesség centrikussága, esetleg a Tolsztoj- és Gandhi-féle vallásalapítók játszottak-e szerepet abban, hogy Németh László korának kiemelkedő alkotója, egyik nézőpontból „utópista tervhalmazó”, másikból pedig „a magyar XX. század Széchenyije” lett.

(„*sajátos kettőshangzat*”) Az *Irodalom és küldetés* szerzője a XX. század magyar íróiról nem a megszokott tablót festi, amikor a középpontba állított Németh László mellé nem rajzolja oda Illyés Gyula portréját. Aki a csoportkép szélén is

kissé elmosódott vonásokkal tűnik fel, pedig Imre László első kiugró teljesítményei közé tartozik – ha csak nem vesszük ide a Váci Mihály képkeszletéről még egyetemista korában készített, az intézet évkönyvében, a *Studia Litterariában* Barta János által mindjárt meg is jelentetett dolgozatát – a *Bartók* elemzése.

Az az elemzésmód, amely – mint volt róla szó – az értékek és jellegek szembeállításán, ellentétpárok felállításán alapul, talán itt alakul ki, s itt mutatkozik először a legkarakteresebben. A költeményt mint „szintézis-verset” tartja számon, a lírai monológ és a drámai szópárbaj egymásra játszására, a dialogikus kompozíció és az ódai szárnyalás együttesére figyeltet – arra a „magasabb rendű” egységre, amely képes összeötvözni a folklór és az avantgárd elemeit, a kétkezdő és a bízó hangokat, a pesszimizmust és az optimizmust. Az elemző a *Bartók*-hoz hasonlítja, sőt, lehetséges mintájának véli Szabó Lőrinc *Vereség után* című, az „aranycsapat” berni bukásáról, a világbajnoki döntő elvesztéséről írott „gyászódá”-ját. Ennek az elemzése hasonló tett, mint – nem bizonyítottan – maga a megjelenéstől hosszú időre eltiltott vers. A „medialitás vonatkozásában” ugyanis mindkettőre igaz, hogy: „határák”. A gyászóda, mert egy szpiker, jelesül Szepesi György verbális anyaga a forrása. Az elemzés, mert először követi a medialitás mint irodalomértés szempontjait.

Az utóbbi szerzőjét mindenestre a *Bartók*-elemzéssel szerzett korai elismerés indíthatta igen fiatalon – még harmincéves sincs – a *Rákos Sándor* költészetéről szóló monográfia megírására (Bp., 1973, Akadémiai). Más szemlélet, más verseszmény, mint az Illyésé, s nem épp emiatt, de védelemre szoruló. Védelemre, mert nem közéleti karakterű, az egyedüllét a nagy ihletője, s tárgyi elemeiben nem hasonlít a „kortárs külvilágra”. Még túlozni is szabad, hogy a költőt az vonzotta az „újhold”-asokhoz, mert ők – egyedül ők? – keresték a nemzet erkölcsi megújulásának módját. A versek olykor aprólékos, a kép- és rímhasználatától a szerkezet felépítéséig terjedő elemzése után állni ki végül a költő mellett: „Magánya, sehová nem tartozása tehát nem félrehúzódság, közömböség, hanem a magára maradt, kívül rekedt egyén görcsös erőfeszítése, hogy szinte kizárólag a maga erkölcsi erőire támaszkodva, időtálló művészi és emberi hitvallást kristályosítson ki.”

Hogy a monográfus mennyire megbecsüli a hősét, tanúsítja szokatlan gesztusa: a „*Felszabadult*” irodalom? (újra)közli két olyan korábbi, Rákosról szóló kritikáját, amelyik bár nem szóról szóra, de része a pályaképnek is. Ezek csak megerősíthetik, hogy Imre László hűséges Barta-tanítvány nemcsak élet- és világszemlélete, de fogalomhasználata szerint is. Amikor az „érzések gyakori ambivalenciájá”-ról vagy a „térbeli, intenzitásbeli és emocionális kontraszt”-ról szól, mintha a mestere beszélne. Nem így *Kormos István* verseit magyarázva, noha a „pajkosság és rezignáció” kettőségének szemrevételezése felvetheti ennek lehetőségét. Ahogy azonban az arc karakteréről, a fáradt, szabálytalan vonásokról és a kajánul mosolyogni induló barázdákról szól, az szépírói ihletettségre vall. A „tündériesítő”, a tragikumot és varázslatot, valóságot és mesét elegyítő szemléletben jelöli meg e költészet sajátosságát. Zalán Tiborét – az és

néhány akvarellt elemezve – ugyancsak kettősségben, ám más gyökerűben: az elégikus és himnikus dikció keveredésében, „gigászián nagyméretű és a lehetszerűen miniatűr egybe játszatásában”. Meghatározó vonásként abban, hogy a költő személyiségét és egész líraiságát „a szándékoltan hétköznapi élethelyzetek és (a) nem mindennapi szenvedélyek feszültsége járja át”.

Következetességről, továbbá a szemléleti és elméleti alapok szilárd voltáról tanúskodik, hogy a szépprózai alkotásokhoz hasonló módon, az esztétikai-poétikai értékek, jellegzetességek számbavételével és szembesítésével közeledik. A „mai magyar próza legnagyobbjai” mellé felnövő Sütő András művét (*Anyám könnyű álmot ígér*) meggyőző érvelése szerint az a „sajátos kettőshangzat” teszi emlékezetessé, amelyik konkrétság és jelképiség, szociográfia és tündérmese között egyensúlyoz. A talán a *Húsz óra* riportformája mintájára készült mű hatás-történetéhez tartozhat, amit azzal a „furcsa önellentmondással” kapcsolatban hoz fel, hogy a „szenvetésekkel teli idill [...] a romániai magyarság torzításmentes önszemléletének kialakulását szolgálja”. A korábban szóba hozott Jókai Anna-portré kiegészítésére lehet alkalmas, amit a *Napok* „kettőzötten, áttételesen szubjektív” ábrázolásmódjáról mond. Nevezetesen, hogy az első személyben elbeszélő nézőpontjából látunk, de jól kivehető az író illúziótlan, hűvösen mérlegelő álláspontja is. Az *urgai fogolyt*, Krasznahorkai László regényét vizsgálva azt állapítja meg, hogy az elbeszélő én különös benyomásai „a hétköznapi-ság és a meghökkentő, szinte misztikus jelenségek végletei közé esnek”, s hogy a mű „tündéri” egyensúlyt tart „valóság és képzelet, konkrétum és megfoghatatlanság, tapasztalati és transzcendens között”. Lengyel Péter *Cseréptörése* más miatt vonzhatta: érdekes kísérlet arra, hogy egy nemzedék – ahová a kritikus is tartozik – végre a „maga szavaival nevezze meg a dolgokat”, s ha a főhős „emlékezetkiesése egy nemzet hosszú éveken át tartó tudat- és emlékezetzavarával esik egybe”, akkor tegyen próbát önmaga s a nemzet identitásának megteremtésére. A második világháború miatt „apátlanná” váló nemzedék azonban – óv – „mintha túlságosan sok mindent” magyarázna a személyi kultusz éveivel, még ha valóban meghatározók voltak is ezek.

S ez a felvetés már átkapcsol – a „*Felszabadult*” irodalom? szerkezetét nézve szinte szó szerint – az Esterházy Péter-fejezethez. Ennek is a *Kis magyar pornográfia*ról írott részéhez, amelyről szintén állítható, hogy nem magyarázva, de karikírozva sok mindent mond – a Rákosi-diktatúráról. És nagyon keveset – a Kádáréről. Ettől még helytálló a recenzensnek az életmű karakteréről alkotott véleménye: „a legkonzervatívabb és a leginkább avantgárd író egyszerre”. Tradicionális eszmeileg és az anekdotizmusára gondolva művészileg is, de újító szerkesztés-módjával és „nyelvtörő-nyelvteremtő fantáziájával”. Mindennek az előadását – a kötetben – megelőzi a Kertész Imre *Jegyzőkönyvé*hez fűzött Esterházy-jegyzet, az *Élet és irodalom* mint közös kötet értékelése. Ez esetben is mintegy summázatot nyújtja annak, amit az életmű legsajátabb jegyének gondol, és amit máshol részletesebben kifejtett már. Hogy az író olyat mond el magáról és a világról, ami másképpen nem is igen ölthetne formát – ez kritikusa másutt megerősített vé-

lekedése. Tehát ismerős. Kevésbé az, hogy Esterházy személyéhez köti azt az „érvényes” felismerést, ami Csoóri Sándornak a rendszerváltoztatás pillanatától hangoztatott meggyőződése: „erkölcsi emelkedés, nagylelkűség és nagyvonalúság nélkül” semmi sem történhet az ország dolgait előbbre vivő.

Az Esterházy-fejezet tankönyvbe illően, oktatási segédanyag gyanánt szolgálhatná a roppant sokszínű és sokhangú, szinte zsonglóri szintű nyelvbirtoklásról és nyelvalakításról tanúskodó írásművészet megértését és értelmezését. Segédanyagként volna ajánlható amiatt is, ahogy a hagyományba – a világirodalomba s a magyarba – beállítja, s ahogy a posztmodernhez kapcsolja. Hiába igyekszik ez a paradigma a nyelvi megalkotottság és a szövegek párbeszéde előtérbe állításával bizonyítani újszerűségét, „bizony-bizony világunkról, életünkéről, mirőlünk szól” – hangsúlyozza az Egy „imaginárius élet” közvetítése című bírálata. Ugyanitt még tovább merészkedik, amikor Fodor Péterrel vitázva kijelenti, hogy Esterházynál sokszor „a mimetikus beállítások írói és emberi mélysége, katartikussága bizonyít legtöbbit” – mint Picassónál a rajzolni tudás, teszi hozzá –, hiszen a posztmodern legtöbb jellemzője egy „középszerű író számára is elsajátítható technika”. Engedjük hát – de ezt már Szirák Pétert méltatva mondja –, hogy a művek befolyásolják, milyen módszert alkalmazunk a megközelítésükhöz. S ne tegyük ki előre a „métérrudat”, hogy vajon hol és mennyiben felel meg a mű a narratológiai kívánalmaknak.

Egy vénülő ember „zsémbes okfejtése” volna mindez, „nehézkés konzervatívizmusának” lenyomata? – önkicsinyítően tán ezt a kérdést is feltenné magának Imre László. Hiszen a hatvanvalahány éves Sklovszkij alakját is úgy idézte meg, ahogy az magamagát láttatta: „néha olyan nótákat dudorász utcán, amelyeket a járókelők legalább annyira furcsállnak, mint régi házak szobáiban az ódon parkányzatokat”.

